

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. М.: Педагогика, 1980. 234 с.
2. Барінова Л.Я. Психологічна компетентність особистості. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Психологія. 2014. Т. 19. Вип. 1 (31). С. 29–36.
3. Бескова Т.В. Социально-демографические детерминанты субъективного благополучия личности. Современные проблемы науки и образования. 2014. № 5. С. 34–45.
4. Бочарова Е.Е. К вопросу о внутренних детерминантах субъективного благополучия личности. Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. 2008. № 10. С. 226–231.
5. Данильченко Т.В. Особливості соціальної поведінки осіб з різним типом суб'єктивного соціального благополуччя. Наука і освіта. 2016. № 5. С. 83–89.
6. Замфир К. Удовлетворенность трудом. М.: Инфра М, 2001. 224 с.
7. Курова А.В. Гендерні відмінності в детермінантах індивідуально-особистісних властивостей майбутніх психологів. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Психологія. 2017. Т. 22. Вип. 4 (46). С. 27–33.
8. Ямницький О.В. Дослідження факторів привабливості професії у майбутніх практичних психологів. Актуальні питання психологічної науки. 2014. Вип. 8. С. 191–194.
9. Diener Ed., Oishi Shigehiro, Richard E. Lucas. Personality, Culture and Subjective Well-Being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. Annu. Rev. Psychol. 2003. Vol. 54. P. 403–425.
10. Peterson, C., and Seligman, M.E.P. Character strengths and virtues: A handbook and classification. 2004, New York: Oxford university Press.
11. Ryff C.D. Keyes C.L.M. The structure of psychological well-being revisited. Journal of Personality and Social Psychology. 1995. Vol. 69. P. 719–727.

УДК 159.9.015

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗНАКУ В УМОВАХ НЕВРОЗУ

Мазяр О.В., к. психол. н.,
доцент кафедри соціальної та практичної
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті представлено оригінальні концептуальні погляди на проблему формування знаку. Знак представлений як суперечливе за змістом психічне утворення, яке не набуває остаточного формування. Формування знаку в людини забезпечує процеси синонімії та антонімії. Невроз є перериванням розвитку знакової системи людини. Цей процес спричинюється розриванням абсурдного зв'язку між двома елементами знаку, в основі якого лежать помилкові результати рефлексії.

Ключові слова: *невроз, абсурд, знак, значення, рефлекс.*

Мазяр О.В. СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЗНАКА В УСЛОВИЯХ НЕВРОЗА

В статье представлены оригинальные концептуальные взгляды на проблему формирования знака. Знак представлен как противоречивое по содержанию психическое образование, которое не приобретает окончательной формирования. Формирование знака обеспечивают процессы синонимии и антонимии. Невроз является прерыванием развития знаковой системы человека. Этот процесс вызывается разрывом абсурдной связи между двумя элементами знака, в основе которого лежат ошибочные результаты рефлексии.

Ключевые слова: *невроз, абсурд, знак, значение, рефлекс.*

Maziar O.V. STRUCTURAL FEATURES OF THE SIGN IN CONDITIONS OF NEUROSIS

The article presents original conceptual views on the problem of formation of a sign. The peculiarity of the sign signaling of a person in comparison with the natural signaling of animals is that the reflex principle is not dominant in this signal system. At the same time, the reflex response is available for human, but at the conscious level it does not direct its behavior. The phenomenon of human thinking grows not from the intellectual activity of the animal, but represents the opposition to it. In the psychological organization of a person the sign is controversial in the content formation which is constantly in development and can not acquire the final formation. The sign as a unit of the human signaling system is structurally composed of two elements, which form a formal identity, but are substantially non-identical. One of the elements is realized and is dominant, the other is subdominant. The specificity of such a mental organization allows a person to form absurd cognitive relationships between different signs, which provides a deviation from direct reflex response. Formation of the sign for a person is provided by processes of synonymy and antonymy that are absent in the animal signaling system. The essence of thinking is in the disabsurdization of the sign. Neurosis is an interruption of the development of the human sign system. Neurosis is caused by breaking the absurd connection between the two elements of the sign. This happens as a result of the reflection error, when the antonym of the dominant element begins to be perceived as a subdominant element. Psychotherapy consists in the fact that the subject

realized a disabsurdization of the sign by understanding the two elements of the sign. The perspective of the study is to analyze the structural organization of the sign and its structural violations objectified in neurotic and psychotic disorders.

Key words: *neurosis, absurdity, sign, meaning, reflex.*

Постановка проблеми. Проблема неврозу є фундаментальною для психологічної науки. Її вирішення покликане з'ясувати загальний механізм психологічних змін особистості, оскільки невротична поведінка інтегрує процеси психологічного розвитку людини. Фундаментальне завдання психології полягає у виробленні теоретичних положень формування неврозу та побудові цілісної методології його аналізу. Натомість механізм невротичної поведінки лишається предметом дискусій навіть у межах окремих психотерапевтичних шкіл. Проте дискусія щодо цього питання унеможливлена, тому що невироблений єдиний понятійний і термінологічний апарат аналізу неврозу. Це пов'язано з відсутністю загальноновизначеної елементарної психічної одиниці, що дозволило би здійснювати аналіз психічної діяльності людини. Проблема термінологічного плюралізму обтяжена тим, що під час тлумачення невротичної поведінки психотерапевтичні школи часто послугуються артефактами. Ці артефакти дозволяють створити переконливу теорію неврозу, проте під час порівняльного аналізу з'ясовується, що, незважаючи на сутнісні методологічні відмінності, ефективність терапії різних напрямів є приблизно однаковою [9]. Це вказує на те, що концептуальні відмінності психотерапевтичних шкіл не є ключовим фактором ефективності надання психологічної допомоги. Так, це спонукає до розроблення мета-теорії неврозу, яка у перспективі пропонуватиме радикально іншу методологію аналізу неврозу. Її цінність полягатиме у тому, що вона пояснюватиме інтуїтивну правоту розробників більшості теорій неврозу, виявить спільний методологічний знаменник концептуальних положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення фундаментальних проблем психологічної науки останнім часом відходить на другий план, поступаючись місцем розробленню вузькоспрямованих концептуальних напрямів. Ці напрями будуються здебільшого на основі методологічного епігонства та прихованого плагіату, освіжаючи теоретичні положення спекуляціями міждисциплінарних зв'язків (надто з нейропсихологією). Це закономірно призводить до теоретичного дистанціювання від решти концепцій за парканом власних артефактів.

Ми підтримуємо полеміку між науковими школами, оскільки це єдиний спосіб

вийти на фундаментальні положення, які допоможуть виробити метатеорію неврозу. Спершу необхідно встановити сутність елементарної одиниці аналізу, її структурно-функціональні особливості. Такою одиницею може виступати знак [3; 4] і пов'язане з ним значення слова [2], оскільки саме мовлення інтегрує специфічно людські когнітивні, емоційні і поведінкові елементи психіки. У психологічній науці це об'єктивувалося у проблемі співвідношення мовлення та мислення.

Ми дотримуємось положення про те, що сигнальна система людини є знаковою, а значить штучно збудованою за ієрогліфічним принципом. Її призначення полягає у блокуванні першої сигнальної системи, що визнавалося навіть І.П. Павловим у його поглядах на природу рефлексу і другої сигнальної системи людини [5; 6]. Натомість ми обґрунтовуємо оригінальне положення про те, що знак є внутрішньо-суперечливим психічним утворенням як за формою, так і за змістом, і лишається не до кінця сформованим. На нашу думку, це зумовлює постійний розвиток знакової системи, що часто призводить до порушень соціальної адаптації та інтеграції індивіда, невротичних і психотичних розладів. Ми ставили перед собою завдання проаналізувати структурно-функціональну особливість знаку.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз специфіки формування знакової системи в умовах невротичного розладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невротичний розвиток особистості закладається переважно у дитячому віці. Дитина вразлива для неврозів не тільки тому, що її нервова система є слабкою. Основну причину слід убачати у труднощах формування знаків, які лежать в основі сигнальної системи людини. Проблемним моментом стає утворення синонімів та антонімів, які визначають специфіку та ступінь повноти знаку. У дитини порівняно слабкі суб'єктивні можливості формування смислу того, що відбувається (соціальної інтеграції). Питання не в тому, що дитина чогось не знає, а в тому, що не здатна вербалізувати, правильно назвати подію, зв'язати її з іншими подіями, інтегрувати у власний досвід. Процеси синонімізації й антонімізації мають наблизити травматичну подію до інших, утворити з ними зв'язок або віддалити від них, віддиференціювати. Суть неврозу якраз у тому й полягає, що він зупиняє

утворення і смислове розгортання певного знаку, вузько фіксує його семантику і не дозволяє створювати нові смислові зв'язки. Це той момент соціальної інтеграції індивіда, коли певне психічне утворення уже функціонує, але не може стати досвідним надбанням суб'єкта. Колізія розгортання психологічного захисту і подальшої психотерапії – це унікальна драма формування «проблемного» знаку. Набуття значення знаку відбувається з очевидними затримками і неадекватністю. Нівелювання невроту полягає у пошуку суб'єктом релевантних синонімів й антонімів.

Щоби прийти до знакового розуміння утворення невротичного розладу, необхідно розібратися у структурі знаку. Знак не існує ізольовано, а представлений у складній динамічній системі інших знаків. Його розуміння стає можливе лише за умови розуміння значення решти знаків; таким чином, суб'єкт спроможний уникати плутанини, навіть зустрічаючись із явищами омонімії та паронімії. У психологічному аспекті будь-який знак є несамотійним через наявність зв'язку з іншими знаками, що позбавлене адекватності та раціональності. Наприклад, поняття ненависті є нерозривно пов'язаним з іншим поняттям (об'єктом ненависті).

Специфіка знаку (порівняно з тваринним сигналом) полягає у тому, що він функціонує у формі пари елементів, а не одиничного елементу. Це зумовлює наявність іманентної внутрішньої опозиції (суперечності). Суб'єкт осягає значення знаків через явище опозиції, причому останнє зрідка є антонімом. Ідеться про таку асоціацію, яка пов'язує обидва елементи в одне психічне утворення, робить їх тотожними за формою, хоча водночас вони не є тотожними за змістом. Ця «тотожна нетотожність» слугує справі диференціації знаків і набуттю ними значення: «схоже на те, але не те».

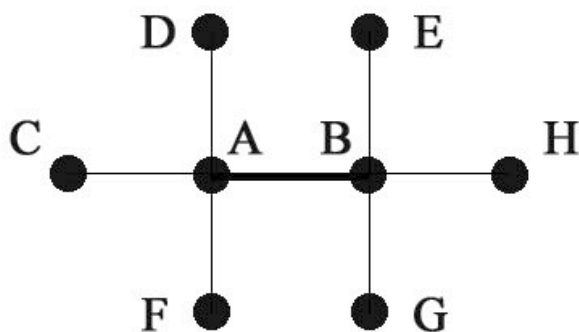

Рис. 1. Схема знаку А/В і його зв'язку з іншими знаками

Схематично будову знаку можна представити так (рис. 1). Зауважимо, що знак має форму А/В, а не дві окремі форми А і В. Елементи А і В формально становлять тотожність, оскільки є нерозривними, хоча змістовно не становлять тотожність. При цьому той же елемент А може входити у зміст інших знаків: А/Д, А/С, А/Ф. Жодних автономних знаків А, В, С не існує; їх можна розглядати лише у зв'язку між собою і тільки так. При цьому наявність внутрішньої опозиції слугує тому, щоби суб'єкт у знаках А/Д, А/С, А/Ф отримує можливість усвідомити (диференціювати) елемент А як не С, Д і Ф.

Це положення є найбільш дискусійним, але й ключовим для розкриття специфіки психічної саморегуляції людини. Ідеться про те, що вважати елементарною одиницею вимірювання людської психіки, її первинним елементом. Початку ХХ століття передував тривалий період збирання у психологічній науці первинних елементів, серед яких особливе місце посідали відчуття. Зараз питання про первинний психічний елемент фактично знято. Психологічна наука переключилася на вимірювання великих психічних кластерів на кшталт цінностей, здібностей, мотивації тощо. Тому сьогодні психологічна проблематика зводиться до пошуку різноманітних кореляційних зв'язків та факторного, кластерного тощо аналізу емпіричних даних. Тоді як справжня проблема має полягати у з'ясуванні суті зібраних емпіричних даних (фактів). За замовчуванням такими є однополюсні психічні утворення – усвідомлювані артикульовані частини двополюсного, дискретно усвідомлюваного знаку, який не підлягає кінцевому означенню.

Математична експансія в психологію покликана компенсувати брак «науковості» цієї галузі знань. У науці стільки істини, скільки в ній математики, але ця кантівська максима справедлива тільки тоді, коли ми знаємо, над якими одиницями здійснювати математичні операції. Такими одиницями у психології є знаки. Але структурна і функціональна сутність знаків лишається недостатньо розкритою. Психологічна наука три століття витратила на те, щоби впритул наблизитися до ідеї асоціації, здійснила фрейдівський прорив до наукового розуміння несвідомого складника психіки, запропонувала концепцію знаку як сигнального компонента психіки, але вона постійно відволікалася на кінцеві результати психічної діяльності людини. Людська психіка почала вивчатися лише в аспекті дезабсурдизації знаків, тоді як процес абсурдизації психічних елементів є незауваженим. Наслідком

цього став теоретико-методологічний розрив науки на академічну (раціональну за змістом) та прикладну (творчо-терапевтичну за змістом) психологію. Перша за допомогою рефлексії вивчає процес і результат дезабсурдизації психічних елементів, а друга вправляється у наданні психологічної допомоги, забезпечуючи суб'єкта умовами створення нових абсурдних психічних зв'язків. Проте ані перша, ані друга парадигма не здатні зв'язати в єдину систему структурну і функціональну сутність людської психіки. Констатуємо брак розуміння сутності людської психіки як утворення, яке відкрите для постійного продукування абсурдних (антирефлекторних) зв'язків.

Тому закономірною є «ситуаційна поправка» У. Мішела до теорії особистості [8]. Він фактично показав, що емпіричні дані, переведені у числові еквіваленти, є не придатними для оцінки особистості, оскільки ненадійні у передбаченні реальної поведінки. Опитувальники, які виявляють риси особистості, не є валідною процедурою дослідження, оскільки виходять із розуміння риси як автономної однополюсної одиниці (усвідомлювані половинки знаків), а вся процедура дослідження зводиться до встановлення числового вираження. Чим більшої сили набувають окремі елементи, тим більша вірогідність того, що саме вони регулюватимуть поведінку суб'єкта. Натомість основну увагу слід приділити дослідженню змісту знаків, встановленню унікальної форми.

У. Мішел говорить про когнітивно-афективні одиниці, до яких зараховує майже всі характеристики людини. Так, суттєво розрізняти компетентності, стратегії, емоційні реакції, але ця диференціація важлива тільки з точки зору зручності формального аналізу. Проте оперування артефактами психологічної науки складає ілюзію розуміння психодинаміки. Звідси виникає брак строгості дефініцій, постійне уточнення й оновлення змісту психологічних термінів. Це, звісно, збагачує зміст артефакту, але не здатне привести до якісних змін у розумінні когнітивно-афективних одиниць, а також характеру взаємодії із ситуаційними змінними.

Потрібен кардинально інший погляд на природу первинного елемента психіки людини. В його основі має бути не принцип поступового ускладнення тваринного сигналу, а його якісна новизна, яка становить передумови для принципово іншого рефлекторного зв'язку, що задовольняє науковому розумінню поведінки людини. Таким первинним психічним елементом людини може бути бінарне за формою

емоційно-когнітивне утворення, про що писав А. Валлон [1]. На нашу думку, це положення розкриває суть невротичної суперечливості, коли суб'єкт стає не здатен реалізовувати декларовані цілі. Глибинна психологія це постулює у положеннях про «невдале витіснення», «компенсацію комплексу неповноцінності», «еквівалентність психічної енергії». Спільним знаменником цих положень є ситуація слабко регульованої мотиваційної роздвоєності суб'єкта. Однак невротичну роздвоєність необхідно розуміти не як наявність двох окремих антагоністичних елементів, а як одне психічне утворення, що має у своєму складі два нетотожні за змістом елементи.

Б.Ф. Поршнев розвиває ідеї А. Валлона і називає таку спайку психічних елементів дипластією [7]. Ми ж розвиваємо положення Б.Ф. Поршнева щодо філогенезу людської сигнальної системи (розвитку мовлення), проте, щоб уникнути закидів у спотворенні положень про дипластію (незважаючи на влучність терміна), називатимемо цей феномен психічної абсурдності «бінаром». Абсурдність бінару полягає у наявності двох нетотожних елементів, які перебувають у відносинах тотожності (зліплені). Це можна виразити формулою $A \equiv B$, де A і B є елементами бінару, а « $\equiv$ » – логічний символ тотожності. Найважливішим принципом функціонування бінару є те, що елемент B є субдомінантним, слабко чи взагалі не усвідомлюється, але повсякчас шукає можливість актуалізуватися.

Формула $A \equiv B$ презентує повсякденну форму абсурду. Суб'єкт зазвичай не помічає власної абсурдності. Такі внутрішньо суперечливі знаки утворюють потік свідомості. Водночас констатуємо, що знаки є незакінченими психічним утвореннями, що робить їх матеріалом придатним для побудови різних смислів (зв'язків). Це дозволяє психіці більш ефективно адаптуватися до нових соціальних умов.

У математичному плані бінар відповідає числу «2» (за кількістю елементів). Суб'єкт не розрізняє ці елементи. Він здатен рефлексувати лише домінантний елемент знаку; субдомінантний елемент прихований і важко вербалізується. Наприклад, основним проблемним бінаром Родіона Раскольников, який рефлексується ним упродовж усього роману «Злочин та кара», є інтерес (елемент A) і печаль (депресія) (елемент B).

За яких умов психічного розвитку виникає невротичний розлад? Коли суб'єкт невдало намагається завершити формування певного знаку, в результаті чого процес розвитку всієї знакової системи зупиняється

ся. Тоді замість «двійки» з'являється психічне утворення, яке формально відповідає «трійці». Поява третього елемента дає можливість фіксувати у свідомості відмінності перших двох, які були тотожними за формою. Тепер вони не є тотожними, що й змушує суб'єкта переживати відчуття дискомфорту. Дискомфорт пов'язаний із тим, що третій елемент стає ніби запереченням елементу А. Шляхом синонімізації суб'єкт «розвиває» усвідомлення елемента А (насправді знаку А/В), проте випадково або навмисно натикається на його антонім (опозицію, необов'язково антагонізм елемента В) і відкриває для себе простір $\bar{A}$. Якщо до цього моменту зв'язок А і В був для суб'єкта неочевидним і майже неусвідомлюваним, то з появою антонімічного (опозиційного) $\bar{A}$ суб'єкт починає усвідомлювати, дарма що дискретно, також елемент В. Таким чином, третій елемент стає причиною розрізнення, нехай і не повного, первинних двох елементів, їх абсурдного зв'язку.

Формулу неврозу можна виразити так: $(A \cup \bar{A}) \cap \bar{A} \equiv \bar{B}$. Формування елемента А відбувається шляхом додавання й одночасного виключення елемента не-А ($\bar{A}$). Субдомінантний елемент В залишається у потенційному стані. У результаті цього процесу намічається розрив формальних зв'язків між А та В: абсурдний зміст знаку суб'єкта стає очевидним й емоційно нестерпним. Початкові елементи А та В починають змістовно сприйматися суб'єктом як нетотожні $A \neq B$, що може об'єктивуватися у різноманітних кризах та конфліктах.

Ідеться про ситуацію дезабсурдизації знаку, яка є тривіальним психічним процесом побудови нових знаків. Натомість справжню психологічну проблему створює ситуація, коли суб'єкт помилково відкриває для себе елемент А як субдомінантний елемент В. Мовою формальної логіки це можна виразити таким відношенням: $(A \neq A) (\bar{A} = B)$. У цьому криється ключова когнітивна помилка, викривлення сприймання, неправильної рефлексії, що не дозволяє суб'єктові самотужки вирішити особистісну проблему. Це оформлюється у скаргу, з якою клієнт приходиться до психолога. Сутність цієї помилки полягає у тому, що субдомінантний елемент В залишається для суб'єкта неусвідомленим, відсутнім у полі рефлексії. Клієнт скаржиться на появу $\bar{A}$. Можна сказати, що дезабсурдизація знаку не відбулася чи відбулася неповністю, що відповідає концептуальним поглядам психоаналітиків на феномен «невдалого витіснення» або гештальтистів на «незавершений гештальт».

Повертаючись до прикладу з Раскольниковим, зазначаємо, що в його бінарній парі більш усвідомлюваним був інтерес (домінантний елемент А). Процес синонімізації А породив у свідомості суб'єкта такі поняття: «це», «потворна мрія», «дурниця», «безглуздя». У результаті потужної рефлексії достатньо швидко суб'єкт вийшов на антонім інтересу. Ним виявився страх, переляк (А).

«Але не сором, а зовсім інше почуття, схоже навіть на переляк, охопило його».

«Цікаво, чого люди найбільше бояться? Нового кроку, нового власного слова вони найбільше бояться ... [...] Ну навіщо я зараз іду? Хіба я здатний на це? Хіба це серйозно? Зовсім несерйозно. Так, заради фантазії сам себе тішу...».

«І невже такий жах міг прийти мені в голову?».

Ідея Раскольникова полягала у тому, щоби вбивством (інтерес здійснення злочину) позбутися злиднів і пов'язаної з нею депресії. Однак депресія (субдомінантний елемент В) хоч і створює тло поведінки Раскольникова (і в цьому суть будь-якого елемента В), але не стає основною темою його роздумів. Вона лише бере участь у раціоналізації елемента А. Особистісна проблема суб'єкта полягає у тому, що він не здатний збагнути, що $A \neq B$. Тому його депресія не буде «вилікувана» злочином. Це причина того, чому, скоївши подвійне вбивство, Раскольников спочатку не зміг належним чином здійснити пограбування, а потім скористатися вкраденими речами. Це стало найбільшим шоком Раскольникова: *«... я переступити скоріше хотів... я не людину вбив, я принцип убив! Принцип убив, а переступити не переступив, на цій стороні залишився».*

Раскольников відрефлексував, що він не вирішив проблему абсурду, а тільки зробив її для себе очевидною і значить безглуздою. Інтерес злочину був реалізований, але печаль його не минула, а закономірно посилилась – стала доміантною. Депресія спричинила його хворобу, оскільки стала геть неконтрольованою, зокрема після того, як Раскольникову так і не вдалося більш-менш чітко окреслити проблемний знак.

Істинний рівень психологічної консультації полягає у тому, щоб переконати суб'єкта у помилковості формули $A=B$. Клієнт зобов'язаний усвідомити і прийняти положення про те, що А і В є різними елементами, які не були формально тотожними. Таким чином, можна вивести загальну формулу скарги клієнта: $A \neq (\bar{A}=B)$. Так, успішне завершення консультації матиме вигляд:

$\bar{A} \neq B$. Суб'єкт має усвідомити, що не можна ототожнювати антонім домінантного елемента бінару із субдомінантним елементом проблемного знаку.

Психотерапія наштовхується на потужні психологічні перепони, тому що в спотвореному суб'єктивному сприйнятті A і B часто виглядають як синоніми. Точніше сказати, суб'єкту треба, щоби вони такими були, оскільки це, на його думку, пояснює суть абсурду, який він бажає нівелювати.

Невроз є пошкодженою формою знаку, який застряг у процесі своєї трансформації. Так, клієнт приходить до психолога насамперед за відновленням абсурдного змісту знаку, а не за дезабсурдизацією, до якої його схиляє психологічний аналіз проблеми. Причому дезабсурдизація, якій відводиться значна частина психотерапії, стає лише одним з етапів до цього результату. Дезабсурдизація – проміжне завдання психотерапії, а справжня ціль – формування нового абсурду. Бо знак тільки й може перебувати в абсурдному стані. Абсурд дає змогу суб'єктові бути гнучким у побудові таких знаків.

Якщо говорити за справжню психотерапію, то вона має бути націлена на клопітний пошук $\bar{B}$ (антоніму субдомінантного елемента). У Раскольнікова ним є пошук антоніму печалі (депресії). Такою є реакція гніву. У квартеті емоцій (інтерес (A) – страх (A), печаль (B) – гнів(B)) саме гнів є найбільш факультативним емоційним утворенням. Напади гніву Раскольнікова є спорадичними, він непереконливий у гніві за себе. Своїм гнівом він не здатний зруйнувати свою бідність, що призвела його до депресії.

Висновки з проведеного дослідження. Знак (як одиниця сигнальної системи люди-

ни) структурно складається з двох елементів, які становлять формальну тотожність, але змістовно є нетотожними. Специфіка знаку дозволяє суб'єктові формувати абсурдні когнітивні зв'язки, що забезпечують відхилення від прямого рефлекторного реагування. Невроз при цьому слід розглядати як переривання розвитку знакової системи людини. Цей процес спричинюється розриванням абсурдного зв'язку між двома елементами знаку, в основі якого лежать помилками результати рефлексії. Так, психотерапія є процесом нівелювання пошкоджених знаків і формування на цій основі нових, абсурдність яких не підлягає суб'єктній ревізії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Валлон А. Психологическое развитие ребенка. Москва: Просвещение, 1967. 196 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психологические исследования. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 324 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва: Изд-во «Смысл»; Изд-во «Эксмо», 2005. 1136 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 304 с.
5. Павлов И.П. Избранные произведения. Москва: Эксмо, 2015. 690 с.
6. Павлов И.П. Рефлекс свободы. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 424 с.
7. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии). Москва: Академический проект, 2017. 544 с.
8. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии. Москва: Аспект-Пресс, 1999. 429 с.
9. Шертук Л. Полвека после Фрейда. Психологический журнал. 1990. Т. 11. № 3. С. 141–144.